

İBN RÜŞD PSİKOLOJİSİ
-Fizikten Metafiziğe İbn Rüşd'ün İnsan Tasavvuru-
Atilla ARKAN, İz yay. 376 s.

Sadi YILMAZ*

Gerek Aristo felsefesinin doğru şekilde anlaşılması gerekse akıl-vahiy, felsefe-din çatışmasının bertaraf edilip, uzlaşmanın sağlanması adına İbn Rüşd hem İslam dünyasında hem de batı felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Filozofumuz üzerine ilk dönemlerden itibaren batıda ciddi çalışmalar yapılmış olmasına rağmen İslam dünyasında ancak modern dönemden itibaren araştırılan bir isim olmuştur. Bu itibarla tanıtımını yapacağımız eser filozofumuzun psikoloji anlayışını ortaya koymakta önemli bir yere sahiptir.

Eser genel itibarı ile önsöz, giriş, beş bölüm, sonuç, bibliyografya ve indeksle oluşmaktadır.

Kitabın önsözünde yazar İbn Rüşd'ün XIII. yy.'dan itibaren Latin, Yahudi ve İslam dünyasında olan etkisine yer vermektedir. Bu etkinin filozofun Aristo'ya olan vukufiyeti eleştiri ve analizlerindeki başarıya bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar İbn Rüşd psikolojisinin bütün ilim dalları ve disiplinlerle ilişkili olarak kavranması amacı ile bu çalışmayı yaptığını belirtmektedir.

Giriş bölümünde yazar ilk olarak Aristo'nun dünya görüşünün İbn Rüşd felsefi sistemi için temel kaynak özelliği taşıdığını belirtmektedir. Aristo modelinin İbn Rüşd'e Tanrıyı, evreni ve insanı uyumlu bir bütün halinde algılama imkânı verdiğine dikkat çekilmektedir. Bunlarla birlikte İbn Rüşd'ün sadık rüya, nübüvvet, ittisal ve heyulanî aklın tabiatı konularında Aristo'dan farklılaştığı belirtilmektedir. Yazar ayrıca araştırma konusunun birinci derecede İbn Rüşd'ün psikoloji görüşünü ve insan anlayışını analitik bir şekilde sergilemeyi hedeflediğini belirtmektedir. Bu bağlamda İbn Rüşd psikolojisi-

* SAÜ Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Öğrencisi

nin fizikten gelen köklerine yer verilmektedir. Bu bölümüm sonunda yazar İbn Rüşd'ün Hıristiyan ve Yahudi dünyasında çok yönlü ve sürekli şekilde etkili olduğunu fakat İslam dünyasında ancak modern dönemden itibaren etkili olmaya başladığını belirtmektedir.

Birinci bölümde yazar nefis ve temel sorunlar başlığı altında nefis ilminin yeri bu ilimde kullanılacak metodun tespiti, nefsin tanımı ve nefis-beden ilişkisi konularını ele almaktadır. Ayrıca bu bölümde yazar İbn Rüşd'ün psikolojisinde kullandığı bütün kavramları fizikten ödünç aldığını ve yer yer bu kavramlara farklı anlamlar yüklediğine değinmektedir. Nefis ilminde ulaşılan veriler, tabiat ilminde olduğu gibi diğer disiplinleri yüceltmekte ve tamamlamakta olduğu; psikolojinin insana metafizik yapabilme imkânı sunduğu vurgulanmaktadır. Son olarak nefis ilminde kullanılacak metodun burhan metodu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu bölümden itibaren yazar çalışma boyunca Aristo metinlerini değinmekte olup, İbn Rüşd'ün Aristo'dan farklılaştığı noktalara dikkat çekilmektedir.

İkinci bölümde yazar canlılığın ilk güçleri olan beslenme, büyüme ve üremeye yer vermektedir. Bu güçler bütün canlılarda ortak olan güçlerdir. Bunlar nebati nefis olarak da adlandırılmaktadır. Bu üç güç içerisinde beslenme gücünün diğer güçlerin maddesi olma özelliği taşıdığı ve diğer güçlerin beslenme gücü olmadan var olamayacağı belirtilmektedir. Bu bölümün büyük kısmı beş duyu organına ayrılmıştır. Burada İbn Rüşd'ün nefsi Farabî ve İbn Sina gibi nebati, hayvani ve nâtik şekilde üçe ayırmak yerine doğrudan duyuları incelediği görülmektedir. Bu yönüyle filozofun psikoloji anlayışının Farabî ve İbn Sina'dan farklılık arz ettiği dikkat çekmektedir. Ayrıca İbn Rüşd'ün diğer Meşşai filozoflar gibi iç idrak ve dış idrak güçleri ayırımına da pek az yer verdiği anlaşılmaktadır. Yazar duyuları incelemeye önce İbn Rüşd'ün kadim filozofların teorileri ile ilgili ve onun bu teorileri nasıl anladığına dair bilgi vermektedir. Bundan sonra yazar duyuları görme, işitme, koklama, tatma, dokunma sırası ile incelemektedir. Bu duyular sayesinde canlıların yaşamsal faaliyetlerini yerine getirme ve dış dünya hakkında kısmi olarak veriler elde etme imkânı elde ettiği ifade edilmektedir. Duyularla ilgili tespitlerin yer yer günümüzdeki bilgilerden farklılaştığı da görülmektedir.

Üçüncü bölüm cüzi idrak güçleri ve hareketin ilkesi olarak istek gücü başlığıyla verilmektedir. Cüzi idrak güçleri olarak sırasıyla ortak duyu, tahayyül gücü, müfekkire gücü ve hafıza gücü ele alınmaktadır.

Ortak duyunun beş duyunun ayrı ayrı idrak ettiği mahsusatı bire indirge-
diği anlatılmaktadır. Ortak duyunun beş duyu organını kullanmadan da
fonksiyonel olabileceği ifade edilmektedir.(uykuda)

Tahayyül gücünün ise obje olmadan da onu düşünebildiği, duyular dur-
duğunda mükemmelleştiği belirtilmektedir. Bu gücün eylemi olan hayal
kurmanın insana özgü olduğu belirtilmektedir. İbn Rüşd'ün mütehayyilenin
işleyiş mekanizmasını hareket formülü çerçevesinde izah etmekte olup, bu
gücün dayanağının ortak duyu olduğu görüşünde olduğu ifade edilmektedir.
Ayrıca filozofumuza göre duyu canlının varlığı için zorunlu iken tahayyül
zorunlu değildir. Son olarak mütehayyile hakkında Aristo'nun bu gücün
gaye-sebebinin hayvanlarda objenin yokluğunda bile zararlı şeylerden kaçın-
ma ve faydalı şeylere yönelme olduğu ifade edilmektedir. Müfekkire gücünde
ise mütehayyile gücündeki duyu objeleri ile ilgili olarak cüzi ve ferdi yargı
içeren manalar hazırlandığı belirtilmektedir. Müfekkire külli bir güç olarak
görülmeyip, mütehayyile ve hafıza ile beraber heyulani aklın işleyişi için zo-
runlu görülmektedir. İnsanın bu güç sayesinde analogi yapabildiği, külli ma-
naları kavrayan aklın da ancak bu güç ile yardımlaştığında aktif olabildiği
vurgulanmaktadır.

Hafıza gücünde ise bu gücün de objesini cüzi ve şahsi olarak idrak etti-
ğine yer verilmektedir. Hafıza gücünün gerçekleşmesinde belirli şartların
olması gerektiğine yer verilmekte olup, bu gücün nefsin idrak güçlerinin en
manevi olduğu vurgulanmaktadır. Külli bilgiye ulaşmada kapı konumunda
olduğu belirtilmektedir. Hafıza gücü sayesinde insan zihninin kavramsallaş-
tırmanın ilk aşamasını gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

Bu bölümün sonunda ise istek gücü ele alınmaktadır. İstek gücünün can-
lının varlığının devamını sağladığı hayvanlarda bu gücün tek bir dürtü ile
harekete geçtiği için hareketinin basit olup, nefsin de çatışacak unsurların
bulunmadığı belirtilmektedir. İnsanda ise bu gücün hareketin de bazen şeh-
vet bazen de müfekkire gücünün galip geldiği belirtilmektedir. Son olarak bu
gücün gaye-sebebi olarak canlının faydalı şeylere yönelmeyi ve zararlı şeyler-
den kaçınmayı sağlamak olduğu belirtilmektedir.

Dördüncü bölüm nefsin diğer güçleri başlığı ile verilmektedir. Bu bö-
lümde sırasıyla uyku-uyanıklık, ömrün uzunluk-kısalığı ve rüyalar ele alın-
maktadır. İbn Rüşd uyku-uyanıklık kavramlarının tanımlanmasında fizikteki
hareketi izah için kullanılan bilfiil ve bil-kuvve kavramlarına başvurmaktadır.

Uyku nefsin kuvvetlerinin birbirine bağlanması ve güçlenmesi; uyanıklık ise söz konusu kuvvetin gevşemesi ve güçlerinin zayıflaması hali şeklinde tanımlanmaktadır. Filozofumuzun uyku ve uyanıklığı hem nefse hem bedene atfettiği, bunları da ortak duyuya, ortak duyuyu ise kalp ve beyne dayandırdığı görülmektedir.

Genel itibarı ile uyku tabii ısıda meydana gelen niteliksel ve niceliksel değişimlerden dolayı ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Son olarak uyku ile ilgili, yemeklerin sonu ortaya çıkan uykunun yemeğin taşıdığı nem ve soğuktan; yorgunluktan ortaya çıkan uykunun ise tabii ısının ağırlaşması ve soğumasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

Ömrün uzunluk-kısalık konusundaki açıklamaları İbn Rüşd'ün fizik teorileri yardımıyla ortaya koyduğu görülmektedir. Filozofun bu olayı bir tür oluş ve bozuluş olarak değerlendirdiği görülmektedir. Uzun bir yaşamın sebebi olarak sıcaklık ve nemin bol olması, bu iki özelliğin ferdin mizacına hâkim olması olarak gösterilmektedir. Ölümde soğukluk ve kuruluşun canlılığının bünyesine hâkim olması olarak tanımlanmaktadır. Son olarak canlılığın bekasını koruyan şeyin ise mizacındaki nem ve ısının bol olması ve fail kuvvetlerin münfail kuvvetlere hâkim olması olduğu vurgulanmaktadır.

Dördüncü bölümün son konusunda rüyalara yer verilmektedir. İlk olarak İbn Rüşd'ün rüya, kehanet ve nübüvveti Aristo'dan çok farklı şekilde ele aldığına dikkat çekmektedir. Bu konuda filozofumuzun Aristo'dan çok farklı sonuçlara da varmıştır. İbn Rüşd rüyaları sadık ve yalan olarak ikiye ayırmaktadır. Rüyalardan sorumlu güç olarak tahayyül gücü (beş duyu, ortak duyu+mütehayyile) gösterilmekte olup, filozofumuz sadık rüya, kehanet ve nübüvvetin fail sebebinin faal akıl olduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak rüyalarla ameli sanatlar ile cüzi pratik güçlere dair bilgi edinilebileceği fakat nazari bilginin elde edilmesinin ise çok zor olduğu vurgulanmaktadır.

Beşinci bölüm külli idrak gücü olarak akıl başlığıyla verilmektedir. İlk olarak filozofumuzun akıl tanımına yer verilmektedir. Filozofumuza göre nefsin parçalarından kendisi ile idrak ettiğimiz kısma akıl demektedir. Akıl konusu ile metafiziğin varlık alanına kapı açıldığı belirtilmektedir. Aklın varlığı ve mahiyetinin şahsi ile külli idrakin derinlemesine incelenmesi ve ikisinin karşılaştırılması ile açıklanabileceğine dikkat çekilmektedir. Aklın fiillerine yer verilmekte olup gaye-sebebi olarak mutlak bir mükemmelliğin gerçekleşmesi gösterilmektedir.

Aklın konusuna göre tasnifine yer verilmekte olup ameli ve nazari olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ameli akıl da Meşşailerin bu akla konu olan makullerin oluş-bozuluşa tabi olduğu görüşüne yer verilmektedir. İnsanın günlük eylemlerini, duygularını, toplumsal ilişkilerini denetleyen ve yönetenin ameli akıl olduğu belirtilmektedir. Nazari akıl konusunda ise filozofumuz akıl hakkındaki bir araştırmanın tabiat bilimlerinin izlendiği yolu takip etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bölümün sonunda heyulani aklın tabiatı konusunda Aristo'nun "*De Anima*" sına filozofumuzun yazdığı üç farklı şerh hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci şerh olan "*el-Mubtasar fi'n-Nefs*" adlı eserde İbn Rüşd'ü aklı suretleri analiz edip, makulleri oluş-bozuluşa tabi olmaları sebebi ile bir istidat olarak var olabilecekleri sonucuna vardığı belirtilmektedir. Filozofumuzun bu şerhte heyulani aklı Aristo'nun yazı levhasının kendisi ile açıklamak yerine onda bulunan yazma yeteneği ile açıkladığı belirtilmektedir. Faal akıl ise filozofumuzun heyulani aklı harekete geçiricisi olarak belirlediği ifade edilmektedir.

İkinci şerh olan "*Telbisu kitabi'n-Nefs*" de ise filozofumuzun uzlaşmacı bir tavır sergilediği belirtilmektedir. Filozofumuzun heyulani aklın maddi suretlerden bağımsız bir istidat görüşü ile aşkın bir cevher görüşünü uzlaştırmaya çalıştığı yazarımızca ifade edilmektedir.

Üçüncü şerh olan "*Şerhü'l-Kebir li kitabi'n-Nefs*" de ise filozofumuzun heyulani akıl konusunu merkezi bir konuma taşıdığı ifade edilmektedir. İbn Sina ve Platon'un görüşlerinin aksine İbn Rüşd heyulani akıl nefsin diğer güçlerinden mutlak anlamda bağımsız kabul etmesine şiddetle karşı çıktığı vurgulanmaktadır. Filozofumuzun bu şerhteki görüşlerinin birçok tartışmaya sebep olduğu belirtilmektedir.

Kitabın sonuç bölümünde İbn Rüşd için kullanılan Şarih-i âzam ve Meşşai filozof sıfatlarının bir iltifattan öte onun felsefi sistemindeki sorunları Aristo modeli çerçevesinde çözdüğü anlamına geldiği ifade edilmektedir. Aristo modelinin insan anlayışı, bilgi tasnifi ve kadim felsefi sorunları çözme açısından tutarlı ve mükemmel oluşu filozofumuzun tercih sebebi olduğu ifade edilmektedir.

İbn Rüşd psikolojisinin genel itibarı ile fizik, metafizik, mantık, ahlak ve kelim gibi bilim ve disiplinlerle farklı açılardan ilişki içinde olduğu; bununda filozofumuzun psikolojisinin derinliğine anlaşılmasını katkıda bulunduğuna

değinilmektedir. Ayrıca kitabın içindeki ana başlıklar hakkında özet bilgiler verilmektedir. Bölümün sonunda İbn Rüşd psikolojisine yöneltilebilecek muhtemel eleştirilerden bahsedilmektedir. Burada örnek olarak filozofumuzun psikolojisinin duyguları yeterince ele almadığı ve ayrıca şuur ve şahsi kimliğe çok az yer verdiği eleştirilerine yer vermektedir. Eserin bibliyografya kısmında filozofumuzun eserlerinin listesi ve bunun üzerine yapılan çalışmaların listesine yer verilmektedir.

Sonuç olarak tanıtmaya çalıştığımız bu eserin bu alanda ülkemizde yapılan çalışmaların birçoğundan ciddi anlamda nitelikli olduğu ifade etmekte bir beis görmemekteyiz. Özellikle yazarın filozofumuzun eserlerinin tercümeleeri yerine eserlerin orijinallerinden istifade etmesi, farklı disiplinler açısından konuyu ele alması eserin önemini daha da artırmaktadır. Ancak burada eserin beşinci bölümünde heyulani akıl üzerine yapılan tartışmalar bağlamında Aristo'nun *De Anima*'sına yazılan üç şerhin özetine yer verilmesi eleştiriye açık görülebilir. Kanaatimizce bu konunun söz konusu üç şerh açısından farklı bir çalışmaya konu olması daha anlamlı ve nitelikli olurdu.